

ברכות דף ל', תפילה לכיוון ארץ ישראל וירושלים

א. סתירת הסוגיות והכרעת ההלכה

1. **ברכות, דף ל':** "היה עומד בחוץ לארץ - יכוין את לבו כנגד ארץ ישראל שנאמר: והתפללו אליך דרך ארצם; היה עומד בארץ ישראל - יכוין את לבו כנגד ירושלים, שנאמר: והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת; היה עומד בירושלים - יכוין את לבו כנגד בית המקדש, שנאמר: והתפללו אל המקום הזה... נמצאו כל ישראל מכוונים את לבם למקום אחד. אמר רבי אבין ואיתימא רבי אבינא: מאי קראה - כמגדל דויד צוארך בנוי לתלפיות, תל שכל פיות פונים בו".
2. **בבא בתרא, דף כ"ה:** "דאריב"ל: בואו ונחזיק טובה לאבותינו שהודיעו מקום תפלה, דכתיב: וצבא השמים לך משתחווים... ורבי אושעיא סבר: שכינה בכל מקום... ואף רב ששת סבר: שכינה בכל מקום, דא"ל רב ששת לשמעיה: לכל רוחתא אוקמן לבר ממזרח, ולא משום דלית ביה שכינה, אלא משום דמורו בה מיני... אמר ליה רבי חנינא לרב אשי: כגון אתון דיתביתו בצפונה דא"י - אדרימו אדרומי. ומנא לך דבבל לצפונה דארץ ישראל קיימא? דכתיב: מצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ".
3. **תוספות שם:** "לכל רוחתא אוקמן - כל הני אמוראי לית להו הא דתניא בברכות (דף ל.) שחייב אדם להתפלל נגד ירושלים משום דכתיב והתפללו אליך דרך ארצם אלא סברי כו' ישמעאל דאמר בכ"מ שכינה ומאן דאמר שכינה במערב סבר כו"ע דאמר מפני שהיא תדירה ור' חנינא דשמעתין דאמר כגון אתון דיתבון לצפונא דארעא דישאל אדרימו סבר לה כברייתא דברכות".
4. **תוספות ברכות, שם:** "לתלפיות תל שכל פיות פונים בו - וכהך שמעתתא קי"ל וכן מסקינן בלא יחפור (ב"ב דף כה:): דקאמר אתון דקיימיתון לצפונא דא"י אדרימו ולא כהני אמוראי דלעיל (שם) דפליגי אי השכינה במזרח או במערב עכשיו אנו במערבה של א"י על כן אנו פונים למזרח".
5. **תוספות עירובין, דף י"ח:** "ולא אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין - בתוספתא דמגילה [פרק ג] תניא אין פותחין בתי כנסיות אלא למזרח שכן מצינו במשכן שנא' [במדבר ג] והחונים לפני המשכן קדמה וגו' מזרחה וגו' ונראה דקסבר האי תנא דשכינה במערב והיו משתחווים למערב או היתה א"י ובהמ"ק במערבם דכתיב [דה"ב ו] [ויתפללו] [והתפללו] דרך ארצם וכתב [דניאל ו] וכוין פתיחן ליה בעיליתיה נגד ירושלים".
6. **רמב"ם תפילה, ה' א'-ג':** "שמונה דברים צריך המתפלל להזהר בהן ולעשותן, ואם היה דחוק או נאנס או שעבר ולא עשה אותן אין מעכבין, ואלו הן: עמידה, ונוכח המקדש... נכח המקדש כיצד? היה עומד בחוצה לארץ מחזיר פניו נכח ארץ ישראל ומתפלל, היה עומד בארץ מכוין את פניו כנגד ירושלים, היה עומד בירושלים מכוין פניו כנגד המקדש, היה עומד במקדש מכוין פניו כנגד בית קדש הקדשים, סומא ומי שלא יכול לכוין את הרוחות והמהלך בספינה יכוין את לבו כנגד השכינה ויתפלל".
7. **ט"ז אורח חיים, צ"ד ס"ק א':** "אם שכח והתפלל למערב נראה דלא יהפוך פניו לצד דא"כ יהיה פניו נגד צפון או דרום ומ"מ נרא' דא"צ להפסיק ולעקור רגליו כדי להתפלל למזרח דהרי אמרינן בגמ' בפי' לא יחפור דאיכא מאן דס"ל דשכינה בכל מקום ובדיעבד יש לו לסמוך ע"ז".
8. **שו"ת יד אליהו, א':** "אבל מ"ש הט"ז דלכתחילה כשעומד בתפילה לצד אחר ונזכר בתוך התפילה שא"צ לחזור ולהפוך עצמו בתוך התפילה כי בדעבד יש לסמוך על מ"ד דס"ל דשכינה בכל מקום, תמהני הלא המתפלל מיושב באונס ועבר האונס בתוך התפילה דפשוט שצריך ולעמוד אף בתוך התפילה וכן כשמתפלל מהלך ומתוך האונס ועבר האונס בתוך התפילה דפשוט דצריך לעמוד אחר כך וכן מוכח בכמה מקומות זה פשוט לע"ד. וכן כאן אם נזכר תוך התפילה שאינו עומד כדן צריך להפוך עצמו לצד ההוא... וזה יש לומר אפילו למ"ד שכינה בכל מקום הלא הקפידה תורה ע"ז כמ"ש מכמה קראי בגמרא ואפילו במקום שהקילו עכ"פ לא מטעם מ"ד דהשכינה בכל מקום כדעת הט"ז רק מטעמים אחרים".

9. **בית יוסף אורח חיים, צ"ד:** "וכתב רבינו הגדול מהר"י אבוהב ז"ל ותימה על המנהג שאנו נוהגים להתפלל לצפון ולדרום ולא היה לנו להתפלל אלא למזרח כדברי המחבר ונראה שיש לנו להחזיר הפנים בצד המזרח כשאנו מתפללין לצפון ולדרום כדאמרין בפרק לא יחפור דמצדד אצדודי פירוש שהמתפלל לצפון ולדרום יש לו להטות פניו לצד ארץ ישראל".

10. **ערוך השולחן, שם:** "והנה רבותינו הראשונים שהיו בצרפת ואשכנז א"ש שמדינות אלו עומדות ממש במערבה של א"י אבל רבינו הרמ"א שהיה בפולין וכן מדינתנו רוסיה שעומדות בצפון העולם א"י אנחנו נגד מערבית צפונית של א"י וכשאנו עומדים לצד מזרח אינו ממש כנגד א"י וכבר נתעוררו הגדולים בזה [לבוש ומעיו"ט שם וט"ז ומג"א] וכתבו דבאמת כשבנין הבהכ"נ יעמדו כותל מזרחית שבו הארון הקדש¹ נוטה לצד מזרחית דרומית דאז יהיה מכוון כנגד א"י וירושלים אך אין בידינו לבנות כרצוננו כי הבנינים נעשים ע"פ רשיון הממשלה. ולפי"ז המקום היותר נאות לזה הוא בקרן מזרחית דרומית ... והנה כלל ישראל אין עושים כן ובונים לצד מזרח ועומדים לצד מזרח לגמרי כידוע, ונ"ל ללמד זכות שעושין כדן שהרי כתבו בעלי התוספות דכל הני תנאי ואמוראי לא ס"ל כהך ברייתא שחייב להתפלל נגד ירושלים ע"ש וא"כ הדבר תמוה כיון דכל הני פליגי עליה איך פסקין כהך ברייתא דברכות, ותימה לפסוק כיחיד נגד רבים ... ואני אומר דכולהו תנאי ואמוראי דב"ב לא פליגי על הך דברכות וכולהו ס"ל שצריך לכיון נגד א"י ונגד ירושלים, והסוברים דשכינה במערב ס"ל ג"כ דמצדד אצדודי כלומר דהמדינות העומדים במזרח א"י ודרומו ובצפון יוכלו להתפלל לצד מערב והדרומים והצפונים יתפללו לצד מערב ויצדדו לדרום או לצפון או להיפך להתפלל לצד דרום או צפון ולצדד למערב והמדינות שלצד מערב כמו שלנו דבהכרח שלא לפנות למערב דא"כ אחוריהם יהיה לצד א"י מודים שא"א להם להתפלל למערב והם על רוב העולם דיברו והסוברים שכינה בכל מקום ויכול להתפלל לאיזה רוח שירצה מודים שמחויב לצדד פניו לצד א"י או להתפלל לצד א"י ויכול לצדד פניו לאיזה רוח שירצה. ונמצא לפ"ז דהעמידה נגד א"י וירושלים אין הכונה נגד ממש אלא קצת נטייה לשם ואני אומר דמטעם זה שנינו בברייתא יכוין את לבו כנגד א"י כנגד ירושלים ולמה לא אמר יעמוד כנגד א"י, אלא משום דזה א"א בכל מקום ודי באצדודי בעלמא ... ולפי"ז שא"צ עמידה ממש נגד א"י א"ש המנהג שלנו שאנו עומדים לצד מזרח אף שאנחנו בצפונית מערבית מ"מ נטייה קלה יש למערב כמובן ולא גרע מהחזרת פנים כיון דהעיקר הוא כונת הלב לא"י וכיון שאנו עומדים למזרח ומכוונין לבן לא"י ונוטים לא"י גם כן שהרי אין אנו עומדין בקצה צפון אלא בצפון הסמוך למערב וממילא דכשעומדים לצד מזרח יש נטייה למערב העולם ששם א"י עומדת".

11. **פסקי תשובות שם, אות א':** "אם כי יש לציין כי לא נהגו בדורות שלפנינו לצמצם ולדייק שיהיה בזוית מדויקת ממש נגד מקום המקדש, ולכן כשיש קשיי תיכנון או כדי להרבות מקומות תפילה אפשר להטות מעט זוית המזרח לכאן ולכאן אך בלבד שלא יהיה מינכר מילתא טובא שביהכ"נ זה שונה משאר בתי הכנסת שבסביבה ויהיה כחוכא ואיטולולא. ובית כנסת שנתברר שנבנה שלא כהוגן שהמזרח נוטה לגמרי מכיונו הנכון, צריכים כל הציבור יחד להחליט על שינוי כיוון התפלה, ויעמידו עמוד הש"ץ וארון הקודש לפי זוית הנכונה, אך גם אם לא יוכלו לשנות מקום ארון הקודש יעמדו תפלת שמו"ע בהפניית הגוף לכיוון הנכון, הגם שעל ידי כך מפנים עורף לעבר ארון הקודש. אמנם יזהרו שיהיה בהחלטת כל הציבור ובידיעתם, ולא שחלק יתפללו כך וחלק כך, וכדכתב המשנ"ב (סק"י) שגם ליחיד המתפלל עם ציבור שאינם מתפללים בזוית הנכונה עקב חוסר ידיעה וכדו', אסור לו לשנות מעמידת הציבור אלא יעמוד כפי שעומדים כולם, ויצדד פניו למזרח ותו לא ...

ובספר הליכות שלמה פי"ט אות ד' בשם הגרש"י אויערבאך זצ"ל, דאפילו בבתי כנסיות שבירושלים שבקל אפשר למדוד באופן מדויק את זוית התפילה, הקילו לנטות מעט במקום צורך, ולא עוד אלא אפילו בכותל המערבי נוהגין מקדמת דנא להתפלל בזוית ישרה הגם שמקובל כי מקום קודש הקדשים הוא היכן שנמצא כהיום כיפת הסלע ששם אבן השתיה נראית עד היום (וכפי שכתוב בשו"ת הרדב"ז א' תרצ"א) שהוא בנטייה מעט לצד צפון, ובס' משנת יוסף הלי' ביהכ"נ סי' ה' דאפשר משום שבעוה"ר עדיין שועלים הילכו בו יש שם בית טומאתם ולכן העדיפו שלא לנטות ממש לכיוון ההוא, ועוד אפ"ל עפ"י דברי מקור חיים לחוות יאיר הכא שסיבת הדבר שחייבו חז"ל לכל ישראל להתפלל לנגד ירושלים ובית המקדש גם בזה"ז "כי מעולם לא זזה השכינה מכותל המערבי" (זוה"ק שמות ה' ב, מד"ר שמות פ"ב), ובמועדים וזמנים ח"ג סי' רכ"ט בהערה שישנם המדקדקים ומכוונים להתפלל באלכסון לעבר כיפת הסלע, אמנם בתשובות והנהגות ח"ג סי' ל"ט כתב שאינו ברור כלל שכיפת הסלע הוא מקום קודש הקדשים ואדרבה יש הוכחות להפך, ובזוה"ק פי' פקודי (דף ר"מ)

¹ השאלה המרכזית שהטרידה את הפוסקים היא היכן יש למקם את ארון הקודש, והיכן יש למקם את פתח בית הכנסת. ראה על כך בשו"ע או"ח, ק"נ ה', ובנושאי הכלים שם; שו"ת חתם סופר, או"ח א' כ"ז; שו"ת משיב דבר, א' י'; ואכמ"ל.

מפורש שכל יסודי הבית הקדוש נגנזו, וכן בס' עמק המלך (מגורי האר"י ז"ל, בהקדמה פרק ט') בשם רבו שמקום המקדש בזמננו פנוי בלי בנין כלל ועיי"ש שאמר ע"ז דברים שאין להעלותם על הכתב, וכן נתפרסם קונטרסים בשם אבן השתיה וס' בית המקדש השלישי ובו הוכחות שמקום המקדש המדויק הוא בין שני התיפלות ממש מול הכותל המערבי שאנו מתפללים שם, וא"כ אדרבה התפלה שם בצד הראוי ואין לנטות לשום צד".

ג. שני דינים בתפילה לכיוון ירושלים

12. ירושלמי ברכות, ד' ה': "נמצאו העומדין בצפון פניהן לדרום העומדין לדרום פניהם לצפון העומדים במזרח פניהן למערב למערב פניהן למזרח נמצאו כל ישראל מתפללין אל מקום אחד הה"ד [ישע"י נו ז] כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים. אמר רבי"ל [מלכים א ו יז] הוא ההיכל לפני הפנים היכל שכל הפנים פונין לו. עד כדון בבינינו בחורבנו מניין א"ר אבון [שיר השירים ד ד] בנוי לתלפיות תל שכל הפיות מתפללין עליו".

13. הרב יעקב מדן, כיוון התפילה: "ניתן ליישב את סתירת הסוגיות בב"ב ובברכות באופן אחר, ובהבחנה בין זמן שהמקדש קיים בו, ובין זמן שאין המקדש קיים בו. כאשר המקדש קיים, חובה לפנות לעבר המקדש. כאשר המקדש חרב, ייתכן ששיקולים אחרים גוברים על כך, כגון השיקול הקובע ששכינה במערב. דהנה יעויין בגמרא ברכות דף ס"א: "תנו רבנן: הנפנה ביהודה לא יפנה מזרח ומערב אלא צפון ודרום, ובגליל לא יפנה אלא מזרח ומערב. ורבי יוסי מתייר, שהיה רבי יוסי אומר: לא אסרו אלא ברואה, ובמקום שאין שם גדר, ובזמן שהשכינה שורה ... רבי יהודה אומר: בזמן שבית המקדש קיים - אסור, בזמן שאין בית המקדש קיים - מותר. רבי עקיבא אוסר בכל מקום. רבי עקיבא היינו תנא קמא! - איכא בינייהו חוץ לארץ". רבי יהודה מבטא את ההבחנה היסודית בין משמעותו של כיוון המקדש כאשר הוא קיים או חרב ... הסוגיה בברכות ל' מצטטת פסוקים מתפילת שלמה. ברור שתפילה זו מבוססת על קיומו של מקדש, ועל כך שמתפללים לכיוונו. התוספתא במגילה שהוזכרה בתוספות בעירובין, והאמוראים בסוגיה בבבא בתרא, מתבססים על מקורות אחרים, ודי ברור שמדובר על תורת חכמי בבל ובזמן שהמקדש חרב. כך, למשל, נזכרה בגמרא בבבא בתרא שם דעת תנא דבי רבי ישמעאל הלומד ששכינה בכל מקום מן הפסוק בזכריה ב': "וַיְהִי הַמְּלָאךָ הַדֹּבֵר בִּי יֵצֵא וּמְלָאךָ אַחֵר יֵצֵא לְקָרְאתוֹ: וַיֹּאמֶר אֵלָיו רַחֵם אֱלֹהֵינוּ אֶת הַנֶּעֱרָר הַלֵּז לְאֹמֶר פְּרִזוֹת תֵּשֵׁב יְרוּשָׁלַם מְרַב אָדָם וּבְהֶמָּה בְּתוֹכָהּ". מדובר על חלק מנבואת המלאכים בראשית זכריה, וכך נאמר בפרק א' שם: "וַיַּעַן מְלָאךָ ה' וַיֹּאמֶר ה' צְבָאוֹת עַד מְתֵי אֲתָה לֹא תִרְחַם אֶת יְרוּשָׁלַם וְאֶת עָרֵי יְהוּדָה אֲשֶׁר זָעַמְתָּה זֶה שְׁבָעִים שָׁנָה:". ברור שפסוקים אלה נאמרו בזמן חורבן, ועל כן, כאמור, שכינה במערב ... גם הפסוקים בדניאל מתארים את תפילתו אל החלון הפתוח נגד ירושלים. גם שם מוכח שהתפילה היא בזמן החורבן, וכנגד ירושלים. תפילת דניאל נזכרת בפרק ו' שם, אך תוכן התפילה מובא רק בפרק ט'. ואם נעייין באותה תפילה נמצא שהנושא המרכזי הוא ירושלים והמקדש. דניאל מתחנן להאיר פנים אל המקדש, ולבנות את העיר ...

ואכן מן הירושלמי למדנו שאין מדובר על תל שפונים אליו, אלא על תל שמתפללים עליו. תל עשוי להיות בסיס, אך עשוי להיות גם ביטוי של חורבן. עיר הנבנית על תילה היא ער שנבנית על חורבותיה (וכך התל הופך להיות גבוה). אם כן, יש להתפלל על חורבן ירושלים, ולא דווקא בכיוון ירושלים.

נמצא, אם כן, שישנם שני דינים בתפילה לכיוון ירושלים: (1) תפילה כשבית המקדש קיים. תפילת עם ישראל היא תפילת עם שבשדות, והיא מצטרפת עם הכהנים שבמקדש ועם תפילת זקני מעמד; (2) תפילה כשבית המקדש חרב, וזו היא תפילה לבניין המקדש ולגאולת ירושלים. אדם פונה לכיוון ירושלים, ובסיום תפילתו צועד שלושה צעדים לאחור ומתפלל "שיבנה בית המקדש במהרה בימינו".